

Українські землі у творчості Шимона Старовольського

Перша половина сімнадцятого століття була для Речі Посполитої часом найбільшого піднесення. У цей час польсько-литовська держава хоча й зазнала кількох дошкульних поразок (від українських козаків та шведів), але й отримала свої найгучніші військові та політичні перемоги. Одним із активних учасників головних історичних подій свого часу був Шимон Старовольський – письменник, політик і священник. Його біографія досить добре відома і переказувалася у багатьох публікаціях, тому усіх охочих скерую до «Польського біографічного словника» [див. 7]. У контексті цієї розвідки мене було цікавити не життєвий шлях, а творчий доробок Старовольського (хоча життя і творчість були тісно переплетені). Шимона Старовольського часто називають не просто одним із найплодовитіших письменників свого часу, а й одним із ідеологів Речі Посполитої першої половини XVII ст. Саме йому приписують остаточне оформлення сарматської теорії походження польської шляхти, яка була ідеологічним підмурком діяльності шляхти у Польщі. Свої думки автор викладав не лише у «серйозних» трактатах, а й публіцистичних текстах. Ото ж джерельною базою розвідки є в основному публіцистичні твори Старовольського, написані у різний час як відповідь на актуальні події політичного життя Речі Посполитої. Вибір публіцистики як джерела дослідження зумовлений тим, що саме така література, а не «серйозні» філософські та політологічні трактати, на мою думку, відображають перипетії політичних дебатів свого часу.

Українська тема у літературі Речі Посполитої від укладання Люблінської унії набрала значної популярності, що стало природним результатом на «переведення» українських воєводств зі складу ВКЛ до Польської корони. Окрім суто формального акту включення ново набутих земель до складу Польщі та поширення на них польської юрисдикції, ці землі слід було ще й «освоїти», зробити своїми у символічному розумінні. І саме тут знадобилася політична публіцистика. Із відстані століть можемо сказати, що цього завдання польська політична та інтелектуальна еліта так і не спромоглася зробити. Занадто вже специфічними виявилися «нові» воєводства: із власною багатою історією, яка ні чим не поступалася Кракову і Варшаві, давньою політичною тради-

цією, відмінними етнічно та релігійно. З огляду на це мене цікавило як представлені українські землі у творчості Шимона Старовольського.

Відразу слід відмітити, що у багатому творчому спадку Старовольського немає окремого твору, який би був присвячений «українській» темі. Натомість досить часто натрапляємо на чисельні згадки про українські землі, історію, поточний стан справ тощо.

Найчастіше українські землі згадуються у текстах на турецьку (антитурецьку) тематику, що й зрозуміло, адже вони виконували функції прикордоння. Так невеличка брошурка «*Робудка або rada na zniesienie Tatarow perekopskich*» майже повністю присвячена проблемі колонізації південноукраїнських земель, а про знищення татар, як це зазначено у титулі, згадується лише побіжно. Щоб не повторювати механічно усіх згадок про українські землі у творі, спробую їх систематизувати. Перш за все, українські землі описуються Старовольським як «землю, що спливає молоком і медом»:

«Звідти усі наші достатки і багатства, звідти торгівля і найкращі товари, звідти більшість жовнірів та армати, звідти *victus et amictus* (одяг та продукти харчування) і не лише наші, але і для багатьох західних країн...».

До Гданську із Волині та Полісся йде не лише збіжжя, яке потім перепродується, а й худоба [10, 8].

Але, щоб «так щедро зажили, як євреї у землі обітованій, що спливає молоком та медом» [10, 8], спершу ці землі слід колонізувати. Заклик створити колонії, побудувати замки, фортеці і міста на південноукраїнських та подільських землях – основний мотив твору:

Будь-яка країна потребує замків і колоній, а Польщі цього не має. Особливо подільські землі [10, 8].

Старовольський пропонує колонізувати пустирі у межиріччі Дніпра та Дністра до Чорного моря, «так як їх тримали колись київські князі» [10, 9]. Автор вказує чіткі місця, де, на його думку, мають бути зведені нові фортеці:

осадити новими колоніями Херсонес. Турецький замок Монкастро і далі до губи Дніпра 16 польських миль відвоювати і встановити центром навігації Очаків... [10, 12].

Метою такої діяльності має бути не просто розширення території Речі Посполитої, а й перехоплення торгівлі у регіоні з рук турків [10, 16]. Нові фортеці і порти мають відкрити «доступ до торгівлі константинопольської, астраханської, перської і китайської» [10, 9].

Цікавою, як на мене, є відсилка до «київського спадку» цих територій [10, 9]. Такі відсилки поступово з'являються у текстах першої половини XVII ст., але, як відмічає Н. Яковенко, «пригадування» давньоруської історії було більше характерним для авторів церковного православного кола [6, 38; див.: 3; 4].

Ще однією цікавою деталлю є те, що Старовольський не використовує турецьких і татарських назв міст, фортець, які на той момент перебували у турецькому володінні, окрім Очакова, а отже їх слід було відвоювати. Так у тексті з'являється Монкастро і Херсонес. На мою думку, це є яскравим проявом ментального картографування території і вказує на несприйняття Старовольським османського володіння Причорномор'ям.

Своєрідним продовженням «Побудки» є «Dyskurs o wojnie turceskiej» (1633), який вийшов друком на 15 років пізніше. У цьому творі Старовольський розвиває ідею колонізації Північного Причорномор'я задля посилення безпеки Речі Посполитої під час потенційної війни проти Османської імперії. Звісно, головна роль у процесі колонізації відводиться українським землям. Автор повторюється у описі «окраїнних» воєводств: вони мають багатий природний ресурс, але не мають природних перешкод для ворога, тому там слід набудувати фортеці [9, АЗ-АЗV]. Як і у «Побудці» Старовольський більше говорить про заселення і колонізацію території, ніж про війну з турками. Окремо відмічу, що автор закликає «осадити» як землі, що вже входять до складу Речі Посполитої, так і землі, що перебувають під контролем Криму та Ногайської орди. Тобто формально є частиною Османської імперії. Так Старовольський закликає побудувати потужну фортецю на Дністровському лимані, при цьому жодним словом не обмовляється про турецький Аккерман, який там знаходиться, та іншу — біля Очакова на Бузькому лимані [9, АЗV]. Мовчанкою автор обходить і той факт, що землі під плановані фортеці теж не належать Польщі. Користь від таких фортець видається очевидною:

Тоді татари змушені були б боронити себе. І султану два цвяхи в голову увіб'ємо: перший, багато землі при самому морі відберемо від турків. Другий, у війську султана буде переполох, аби жовніри не знищили Перекоп. Третя, татари не зможуть нападати. Татар взагалі б не вийшли з Криму. П'ята, щоб могли б торувати морем з східними країнами. Шоста, аби могли страшити турків і інших поган морською армадою. Сьома, аби віру християнську захистити і поширити [9, АЗV].

Ідея колонізації Причорномор'я вочевидь подобалася Старовольському, адже він знову і знову до неї повертався. Так у «*Votum o parrawie Rzeczypospolitey*» 1640 р. він пише:

Таким же способом ставити замки від Києва
почавши по Дніпру і до Очакова.
Здобути їх буде легше ніж Смоленськ
Бо не мають таких мурів, а досить бідненькі
І невпорядковані, паркан глиною обмазаний.
Справді є замочками, а не цегляними замками.
Але це все можна швидко виправити,
І над морем треба ставити твердині.
Від дніпрової губи до швидкого Дністра
І з того буде велика користь.
Заснувати колонії і
Опанувати морську навігацію [12, D1V].

Ще одним мотивом, який присутній у описах українських земель у Старовольського і органічно пов'язаний із попередніми є визначення України як місце квартирування війська. Щоправда, автор відмічає, що не завжди військо перебуває там, де йому наказано:

Створила їм діяльність рицарську на Україні, встановивши кварцяне військо, а вони занедбали славу і мужність предків і не під наметами в полі, а по містечках... свій час поводили; не на прикордонні від ворога, а *in medietullio regni* лежі собі встановили [13, A3].

Ще раз про Україну як місце стаціонування кварцяного війська Старовольський згадує у невеличкій брошурі на тему жовнірських стацій «*Zguba ojczyzny. Stacja*» 1632-1633 р. При чому у тексті прослідковується два способи ставлення до українських земель: як до території звідки надходить небезпека (козаки) та території, через яку приходять ворог (татари). Старовольський вплітає до свого тексту біблійну цитату: *Et gens magna consurget a finibus terrae ; niezliczone hufce kozackie wysypaly sie z Ukrainy na nas* [14, C2].

Таке ставлення до України було характерним для політичної літератури Речі Посполитої: Україна асоціюється із постійною небезпекою, що від неї йде. Поширеним виразом для означення сталої небезпеки стає «Життя, як на Україні». Зрештою, сама Україна стає місцем руйнувань: «Україна перетворилася на Крим, а Волинь на Україну», - пишуть у посольській інструкції від волинського сеймику на сейм

1667 р. Різні значення, того що люди XVII ст. вкладали до слова Україна прослідкувала Н. Яковенко [6, 37].

У творчому доробку Старовольського є один твір, у якому він детально описав українські землі. Йдеться про географічно-історичний трактат «Полонія». Гарний аналіз «Полонії» здійснив Д. Вирський [див.: 1; 2], тому, аби не повторюватися зверну вагу на окремі аспекти, відповідно до оголошеної теми. Старовольський постійно звертає увагу читачів на великокнязівське минуле руських земель. А коли справа стосується Галичини, то й на королівське. У цьому він дуже схожий на найбільшого «популяризатора» України у польській літературі того часу – Київського католицького єпископа Юзефа Верещинського, який у своїх творах постійно закликав відновити минулу велич Києва. Старовольський пише:

Місто Київ, обширне і досить людне, колись було столицею своїх князів, котрі володіли цілою Руссю, або ж Сарматією, як у Азії так і у Європі, і самим римлянам, а потім і грецьким володарям були обтяжливими, тепер же заледве всюди помітні сліди їх минулою потуги, та й тих небагато, бо майже усе знищив час [11, 82].

Старовольський дає короткий опис кожного з українських воєводств. У кожному окремому воєводстві він відзначає чи є там колегіум єзуїтів та описує їх діяльність. Можливо у такий спосіб автор вводить українські землі до культурного кола Речі Посполитої. При чому автор не говорить про цивілізаційну роль Польщі на цих землях.

Вирський доречно звернув увагу на те, що Старовольський відмовився від старого поділу українських воєводств на старі «польські» (Руське, Подільське, Белзьке) та ново приєднані «литовські» (Київське, Волинське, Брацлавське). Автор робить «віртуальний» об'їзд території Русі. Підтвердженням цьому є опис розташування Волинського воєводства: А у напрямку, як би додому, на захід від Київського, лежить воєводство ВОЛИНСЬКЕ [11, 83].

Ще одним цікавим способом символічно долучити українські землі до Польщі є включення Старовольським до списку героїв-сарматів осіб українського походження. Особливо важливим є те, що складу героїв потрапили українські козацькі ватажки, наприклад Петро Конашевич-Сагайдачний. Цим Старовольський інтегрував український соціум до складу Речі Посполитої, не зважаючи на «плебейське» походження українських героїв. Така позиція автора, на мою думку, є послідовним вираженням його ставлення до українських земель, як до ор-

ганічної частини Польсько-Литовської держави. Як і у «Полонії» Старовольський не відділяє українські землі, навпаки, приєднує їх.

Отже, у своїй творчості Шимон Старовольський досить часто звертався до проблеми українських земель, їх оборони, утримання та колонізації. Щоправда окремого твору на цю тему у Старовольського немає. У ставленні автора до «українних» земель можна виділити кілька підходів. По-перше, у творах постійно присутній заклик колонізувати ці землі. При чому автор іноді визначає різні території. Найчастіше згадує Поділля та Причорномор'я від Аккермана до Очакова, а іноді до Перекопського перешийка. Тут він пропонує зводити фортеці, засновувати колонії, щоб захиститися від турків і татар та опанувати торговельні шляхи Чорним морем. І автор взагалі не згадує, що ці землі не належать Польщі, а Ногайською ордою та Кримським ханатом стоїть потужна Османська імперія. Але іноді нагадує, що ці землі колись належали Польщі або Литві, вважаючи це достатнім аргументом для обґрунтування територіальних претензій. Часто українські землі фігурують як місце, звідки до Польщі приходить небезпека (татарські напади та козацькі повстання).

Старовольський іноді нагадує читачам про князівське минуле українських земель, а коли мова йде про Галичину – про те, що Данило був королем на Русі.

Цікавим є спостереження за географічними назвами, які вживає Старовольський. Так вживаються назви, які пов'язані із християнським минулим територій, що зараз перебувають під турецьким контролем. Цим підкреслюються належність територій до християнського світу. Саме тому у Старовольського, як і у багатьох інших польських письменників того часу, немає Аккермана, а є Монкастро, а замість Стамбулу – Константинополь [див. 5].

Джерела та література

1. Вирський Д. Опис Українських земель у «Polonia» Шимона Стравольського (1632) / Дмитро Вирський // Історико-географічні дослідження в Україні. – Випуск 10. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 46-63.
2. Вирський Д. С. Околиця Ренесансу : річпосполитська історіографія України (XVI - середина XVII ст.) / Дмитро Вирський. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – Ч. 1. – 2007. – 326 с.
3. Затилюк Я. «Перепрочитання історії» хрещення Русі князем Володимиром в історичній культурі ранньомодерної України / Ярослав Затилюк // Україна в

Центрально-Східній Європі – Вип. 14. – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 71-100.

4. Затилюк Я. Давньоруська історія на службі у Київських церковних ієрархів середини - другої половини XVII століття: політична риторика и статус митрополії / Ярослав Затилюк // Український історичний журнал. - № 6. – 2012. – С. 40-56.

5. Пилипенко В. The Image of Constantinople in Polish Literature of XVI – XVII c. / Володимир Пилипенко // Гардарика. – 2016. - № 2. – С. 122-126.

6. Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху: назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII століття / Наталія Яковенко // Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст. – К: Laurus, 2012. – 472 с.

7. Biedrzycka A., Tazbir J. Szymon Starowolski [Електронний ресурс] / Agnieszka Biedrzycka, Janusz Tazbir. – Режим доступу: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/szymon-starowolski>.

8. Czerenkiewicz M. Kwestia turecka w tworczości Szymona Starowolskiego [Електронний ресурс] / Michał Czerenkiewicz. – Режим доступу: // http://www.wilanow-palac.pl/print/kwestia_turecka_w_tworczosci_szymona_starowolskiego.htm.

9. Starowolski Sz. Discvrs o wojnie Tureckiej / Sz. Starowolski. – В. м. dr., 1633.

10. Starowolski Sz. Pobudka abo rada na zniesienie Tatarow perekopskich / Sz. Starowolski // Wybor z pism [przeł. tekstow łac., wybor i oprac. Ignacy Lewandowski]. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolinskich, 1991 – S. 158-176. – (Biblioteka Narodowa).

11. Starowolski Sz. Polska albo opisanie polozenia Krolestwa Polskiego / Sz. Starowolski / z języka łacinskiego przełozyl, wstepem i komentarzami opatrzył Antoni Piskadlo. – Krakow : Wydaw. Literackie, 1976. – 249 s.

12. Starowolski Sz. Votum o naprawie Rzeczypospolitej / Sz. Starowolski. – В. м. dr., 1625.

13. Starowolski Sz. Lament utrapionej matki korony polskiej, juz konajacej Na syny wyrodne, zlosliwe i niedbajace na rodzicielke swoje / Sz. Starowolski. – В.м.г.г. dr.

14. Starowolski Sz. Zguba ojczyzny. Stacja / Sz. Starowolski. – Krakow, 1632-1633.

Світлана Батуріна (Київ)

Ранньомодерна Україна в російських та польських підручниках з історії

Україна мала непросту історію взаємин із своїми сусідами, періоди спільного минулого – перебування в єдиних державних кордонах. Це минуле так чи інакше інтерпретується в національних історіографіях і